

Bakó Endre

Ady Endre: A Maradandóság városában Egy vitatott vers értelmezéséhez

A Csokonai Kör (fennállott 1890-1946) 1908 februárjában meghívta Ady Endrét felolvasó asztalához a helytörténész S. Szabó Józseffel, a helybeli költő Kuthi Sándorral és a lelkész-irodalmár Jánosi Zoltánnal egy műsorban. A kör eszmeileg, műsorpolitikájával, gyakorlati tevékenységével kezdetben a fennálló konzervatív-liberális dualizmus, majd a forradalmak után a neobarokk Magyarország felé fordult. A gondviselés-hit tudatában, a köznapi beállítódás síkján meg sem fordult a vezetők fejében, hogy megkérdőjelezzék az őket körülvevő világ realitását, igazságosságát. Nem érzékelték az irodalom elsekélyesedését sem, Szabolcska Mihályt csaknem Arany Jánossal egyenrangú költőnek tartották. Az olykor provincializmusba hajló, erősen konzervatív esztétikai (és politikai!) szemléletű társaság azonban fennállása során kétségtelenül tett egy-két gesztust a modern irodalom, így a *Nyugat* írógárdájának irányába is, ha talán nem olyan „éber kritikai érzékenységgel és reakcióképességgel”, tudatos szemléleti egyensúlyozással, mint amelyet Szabó Sándor Géza feltételezett róla!¹ Egy ilyen kivételes gesztus volt a már „nyugatos” Ady Endre meghívása és szerepeltetése 1908. február 26-án, minden bizonnyal a liberális gondolkodású főtítkár, Kardos Albert kezdeményezésére.² Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy az Érmindszenten gyógyulását váró Ady vele tartotta levelezés útján a kapcsolatot, s a lapokban megjelent közleményeket fölismerhetően Kardos Albert fogalmazta. Ady ez alkalommal öt versét olvasta fel, köztük *A Maradandóság városában* címűt.

Vajjon igaz, hogy Debrecenben
A Maradandóság lakik?
Én a Mulandóság fia vagyok
S azért siettem most ide
Hogy megkeressek valakit.

---

1 Szabó Sándor Géza: *Debreceniek a Nyugatban*. In.: *Debreceni dac*. Db. 2006. 17-33.

2 Ady Endre debreceni újságíró korában 1899. április 14-én már felolvasott a Csokonai Körben.

Itt kell, hogy éljen valahol még,
Csak elrejtik évek s falak,
Gyöngyvirágosan Szeszta-bort iszik,
Lecsacsizza az Életet,
Leányt úz, vagy verset farag.

Szulamit és Szapphó az álma,
Vidám rémek veszik körül.
A világ: Nagyerdőtől vasútig,
Boldoggá teszi a sírás
S egy olcsó csóknak is örül.

Itt él, itt van, meg kell találjam,
Az ma is él, az nem halott,
Ilyen jó helyről el nem mehetett.
Megersimitom vén arcomat:
Nem én vagyok, nem az vagyok.

Az ma is él és úgy él, mint más,
Úgy csókol, úgy sír, úgy kacag,
S úgy ír verset, ha verset ír,
Ahogy szokás, ahogy szabad.

Ha jön az éjjel, tud aludni,
Ha jön a harc, hát talpra áll,
Ha ölelő szépasszony jön, ölel,
Jó cimborája jön, iszik
S mosolyog, ha jön a Halál.

S mi lenne, ha most látna, jönne?
Engem egy nagy átok borít.
Nem akarom látni, nem keresem
Az én fantom–kamaszomat,
Maradjon itt, maradjon itt.

A költemény értelmezése meglehetősen polarizálódást mutat a magyar irodalomtörténet-írásban. Voltak, akik felismerték benne a Debrecen-nosztalgia akkordját, mint például Molnár Pál: „Debrecenre később visszaemlékezve csak vidám, mulató, egészséges kamaszkorát idézi és elkereszteli mély intuícióval ’a maradandóság városának’.” Zárójelben hozzáteszi: „Ne tévesszük össze a maradisággal.”³ Id. Pálffy József szerint a költemény „a debreceniek előtt különösen azért volt érdekes, mert ebben a versében a költő önmagát, a maga pályakezdését ke-

3 Molnár Pál: *Debrecen a magyar irodalom történetében*. Db. 1941. 90.

resi.”⁴ Kardos Pál verziója: Ady „gyöngéd szeretettel” emlegette a várost.⁵ Szabó Sándor Géza ugyan több pozitívumot társít a *maradandó* szó jelentéséhez, mint amennyit az hordoz, de azt jól érzékeli, hogy nem elmarasztaló a szimbólum. „A vers – Kölcsey módján – mintha ’épen maradásról’ szólna, erkölcsi erőről, ’vesztég maradásról.’ Az ’andó’ képző legalább is erre enged következtetni, egyúttal azt is jelentvén, hogy az állóvíz (a) ’faluban’ is megindult, történni fog valami.”⁶

A szakirodalomban azonban inkább az a téves felfogás alakult ki és terjedt el, hogy Ady megint egyszer – művészi formában – hangot adott Debrecen el-lenszenvének. „A *Nyugat* tekintete Nagyvárad után örök vetélytársa, Debrecen felé fordult, Debrecen felé, amelyre csak nemrég (1908) ragasztotta rá Ady ’A *maradandóság városa*’ címet”.⁷ Tehát még Kardos Albert is, „a *Nyugat* táborának akkori szálláscsinálója”, utólag megbélyegzőnek érezte a verscímet. Oláh Gábor is valami ilyesmit hüvelyezett ki a költeményből: „A *maradandóság városa* rideg, de meleg szívek is lappanganak benne.”⁸ Földessy Gyula így kommentálta a vers címét: „A *Maradandóság városában*, azaz Debrecenben, a tradíciós, konzervatív, sohase változó városban.”⁹ Kovalovszky szerint „Ifjú önmagát nosztalgiával megidéző versének címében Ady megbélyegzi Debrecen...”¹⁰ Bata Imre értelmezése: „Az Ady-mitológiában Debrecen a *maradandóság városa*, s a Hortobágy poétájának elmegy a kedve a daltól, ha társaira néz.”¹¹ Talán eltekinthetünk a további meggyökeresedett, igaztalan vélekedések idézésétől, miszerint Ady Endre *A Maradandóság városában* c. versével jól odamondott a maradi Debrecennek. Bizonyára alapul szolgált ehhez több fiatal-kori verse, majd *A Délibáb üzenete* (amely ekkor már megvolt!). Alapul szolgálhatott, hogy debreceni újságíróként nem lett kritikátlan bámulója a cívis városnak, majd Váradról és Budapestről egy párszor félreérthetetlenül leszedte a keresztvizet a cívis konzervativizmusról. Például: „Ez az én hitem és programom nem kaphat táplálékot Debrecenből. Ahol a konzervativizmus szervi baj, s az öntelt vadmagyarság fékezhetetlen indulat, onnan én nem kaphatok sem kultúrára, sem magyarságra semmit.”¹²

* * *

4 id. Pálffy József: Ady debreceni barátja, Sípos Béla. In: Kovalovszky Miklós (szerk.): *Emlékezések Ady Endréről*, II. Bp. 1974. 185.

5 Kardos Pál: *A Nyugat debreceni kapcsolatai*. In.: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1979. 74.

6 Szabó Sándor Géza: *Ady és Debrecen*. Db. 1977. 8.

7 Kardos Albert: *A Nyugat Debrecenben – harminc év előtt*. *Nyugat*, 1940/1. 71-74.

8 Levele Juhász Gyulának. Idézi Lakner Lajos (szerk.): Oláh Gábor: *Naplók*, Db. 2002. 105.

9 Földessy Gyula (szerk.): *Ady minden titkai*. Bp. 1962. 102-104.

10 Kovalovszky i.m.

11 Bata Imre: *Az irodalom számvetése Debrecenel*. In.: *Századok szelleme*. Db. 1980. 36.

12 AEÖPM. III. Bp. 1964. 124-126.

Pedig a *Maradandó* nem a *Maradi* szinonimája. Maradandó az, ami megmarad, nem vész el, megőrződik. Persze, amit őriznek, amihez ragaszkodnak, lehet érték és értéktelen egyaránt. De Ady itt pozitív értelemben használja a fogalmat, bízik benne, hogy Debrecen megőrizte a Mulandóság fiának, azaz egykori önmagának alakját. A *Mulandóság* sem a Maradiságnak, hanem a Maradandóságnak az el-lentéte. Maradi az, aki lemarad valamiről, stagnál, nem halad a korrallal, az ízlés változásával, a divattal stb. Debrecen a mindent megőrző város, Kossuth Lajos szavaival a szabadság őrvárosa (ez is eszébe juthatott a költőnek, hiszen a város szeretett vele dicsekedni, és Ady Debrecenben azonosult a Kossuth-kultusszal!), ahol mindenek felett a hagyományok tisztelete dominál. Ezért lát esélyt az emlékidéző versalany arra, hogy megtalálja egykori önmagát.

A vers hangneme az elérzékenyülés és a fölényesség között egyensúlyozó nosztalgia és nem az irónia. Ezt egy másik helyen így érzékelt Kovalovszky Miklós is: „Ifjú önmagát (mégis) nosztalgiával idézi meg egy későbbi versében.”¹³ Tehát amikor azt írja, hogy kamasz fantom alakja „Ilyen jó helyről el nem mehetett”, ezt nem gúnynak szánta, hanem Debrecen dicséretének. Földessy Gyula helyesen látta, hogy „Adynál igen gyakori téma a lelki s az időbeli kettészakítása az én-jének...”¹⁴ Vagyis az én-kettőzés, amit „a poéta adminisztrátor” meggyőző példák sorával bizonyít. Ám e költemény dualista szemléletéről – sem az alkalom konkrét inspirációjáról, sem a versszervező tudatjátékról, a tudat sajátos technikai működéséről – jószerint nincs mondandója. Márpedig ennek konkrét lebontása közelebb visz a költemény helyes értelmezéséhez.

A betegségből lábadozó költő „nagy örömmel” fogadta el a meghívást, valószínűleg tiszteletdíj is ütötte a markát. Erre az alkalomra írta a tárgyalt költeményt. Ezt kétségtelenné teszi február 8-án Érmindszenten Kardos Albertnek írt levele.¹⁵ A látogatás egyúttal jó alkalom volt arra, hogy az egy évtizeddel korábban Debrecenből kedvelt újságíróként, de kezdő poétaként eltávozott, immár országos hírvő költő most visszatérjen a kiröpítő fészekbe és megmutassa magát régi és új híveinek, ellenfeleinek. Ez nyilván jól esett emberi-művészi hiúságának. Ezért is ragadta meg az alkalmat: „kivételesen igenis fölolvassok”, erősíti meg idézett levélben. A visszatérés meditációra ösztönzi: „A verset életének egyik mélypontján írta: létgondok, dühödt támadások, Léda-válság, tépett idegállapot és bomló egészség pokolbugyraiban vergődve. Debreceni felolvasásra készül, s önkéntelenül fájdalmas visszavágyódással gondol 10-12 év előtti önmagára, a vidám, gondtalan, egészséges álmú jogászgyerekre. Ez azonban nyilván csak az emlékezés lelkiállapotának pillanatnyi, lírai szubjektívizmusa, mert a felolvasásról visszatérve másként ír Debrecenről.”¹⁶ Kétségtelen, Adynak nem

13 In.: Kovalovszky (szerk.): Ady Endre: *Életem nyitott könyve*. Bp. 1977. 179.

14 Földessy i. h.

15 In. AEL II. 1908-1909. Bp. 2007. 13-14.

16 Kovalovszky (szerk.): *Emlékezések Ady Endréről*. II. k. Bp. 1974. 7.

az ebben a versében megfogalmazott nosztalgikus emlékezése rajzolja ki végleges (hiteles) Debrecen-képét, de most erről a szövegről van szó, s nem a költő és Debrecen viszonyának összegzéséről. Jóllehet minden vers intenzív totalitás, mégis igaza van Saint-John Perse-nek, egyetlen költemény sem „kikristályosodás”, mert „a költészet elsősorban mozgás, születésében éppúgy, mint növekedésében és végső kiteljesedésében.”¹⁷

Az emlékezés természetéből adódik, hogy az ember abban az esetben, amikor korábbi önmagát gondolja el, szükségképpen kettéosztja magát szubjektumra és – fenomenológiai értelemben – objektumra. A objektum, mint a személyiség valamikor levált része, már rajta kívül van, s ha nem is áll szemben az aktuális szubjektummal, de pillanatnyi identitásától különbözik. Vagyis a kamasz-fantom azonos is és nem is azonos jelenlegi önmagával: „Nem én vagyok, nem az vagyok.” – hangsúlyozza.¹⁸ A költői empátia évek és falak mögül előhívja, feltámasztja az egykori alakot. Tárgyas, helyenként lokális frazeológiával hitelesíti a múltidézés, amivel életének redukált értékszínvonalát dokumentálja. E helyi utalások dekódolására teszünk kísérletet.

A Szeszta-bor – amint a kritikai kiadás is rámutat – Debrecen egyik homokos kertségének, a Libakert és a Nagyerdő között elterülő, kissé dombos Seszta-kertnek az (olcsó) bora. A terület onnan kapta a nevét, hogy korábban a Kollégium kisközművelőinek, a sestáknak, vagyis a sexta classis (hatodik osztály) tanulóinak volt a játszóhelye.¹⁹ *Szulamith* címen az 1899/1900-as évadban Avron Goldfaden–Emanuel Davidsohn zsidó tárgyú dalművét játszották 44. bemutatóként Debrecenben, amelyről Ady is véleményt formált, sőt verset írt.²⁰ Szaffó című darabot azonban nem mutattak be!²¹ „A világ: Nagyerdőtől a vasútig”. Ez nemcsak a debreceniek, az ő szűkös mozgástere is. Ady Lajos utalt rá életrajzában, hogy bátyja debreceni éveiben „a társasági életet nem ismerte, családokhoz egyáltalán nem járt.” Újságíró életét főleg a redakcióban, illetve kávéházban, színházak között, meg az utcán élte.²² Debrecen legfőbb útvonala egyébként ma is a Nagyállomástól a Nagyerdőig vezet. Már az első, 1884. október 4-től mű-

17 Saint-John Perse: *Költészet*. In.: *A líra ma*. Bp. 1968. 125.

18 Egy korábbi én-kettőző költeményében Duna parti és Szajna parti önmagának ellentétes egységét így erősíti: „Az is én vagyok, én vagyok”(A *Szajna partján*).

19 Abban az időben ugyanis az osztályok elnevezése a hatosztályos gimnáziumban felülről lefele történt. A legfelső (végzős) osztály volt a prima classis, a kezdő, a legalacsonyabb évfolyamú osztály pedig a sexta classis. Lásd: Nábrádi Mihály (szerk.): *Debrecen utcanévei*. Db. 1984. 257-258.

20 AEÖV (1891-1899) Bp. 1969. 153-155, ill , AEÖPM I. 217.

21 A kritikai kiadás pontatlanul fogalmaz: „Szulamit és Szaffó: népszerű operettek, amelyeket Debrecenben Ady is látott, az utóbbiról kritikát is írt.” Majd megadja Szulamitról frott kritikájának adatait.

22 Ady Lajos: *Ady Endre*. Bp. 1923. 78.

ködtetett helyiérdekű kisvasút főútvonala is ez volt.²³ Jóllehet Ady korában még nem léteztek a klinikák és az egyetemek, de a városi fürdő akkor is a Nagyerdőn volt. „Külön Apollója nincs neki.” Apollon Napisten a görög mitológiában. Vagyis ekkor Ady még nem szuverén egyéniség, átlagember, képletesen szólva „geocentrikus” a világképe. De később már büszkén vallja: „Ki vagyok? A Napisten papja.” (*Egy párisi hajnalon.*) Érett költő korában szívesen élt az önmagára vonatkoztatott Apolló-szimbólummal, egy helyütt „Paraszt Apollónak” nevezte magát (*A Krisztusok mártírja*), másutt „az új daloknak ifjú Apollójá”-nak” (*Dalok tüzes szekere*), ismét máshol azt mondja magáról: „nem apollói bátor” (*Egy csúf rontás*). „Boldoggá teszi a sírás, / S egy olcsó csóknak is örül”. Ezek az utalások mutatják leginkább a nem autentikus létet: a diák és újságíró-volontőr tudata még nincs antagonisztikus ellentmondásban a világgal, nincsenek sem egzisztenciális, sem szellemi elit-igényei. De Vezér Erzsébet bizonyára téved, amikor azt olvassa ki a szövegből (nyilván más szövegek erős hatása alatt, illetve a *kamasz* szó pragmatikus értelmezése miatt), hogy már Debrecenben eltékozolta magát, s egy még korábbi kamasz-fantomot sirat. „Úgy érzi, hogy itt, ekkor veszítette el régi önmagát, azt az egészséges kamaszt, aki még nem járt külön utakon. Évek múlva is ennek a fantomját kergeti Debrecenben.”²⁴ Ady szóhasználatában a *kamasz* nem a pubertárs-korra, hanem metaforikusan *költő-kamasz* voltára vonatkozik. Ez a kamasz vidám, jól alszik, ismeretkritikai problémák nem gyötrik, fölényesen intézi el a távoli halál fenyegetését stb. Ahogy Schöpflin írja: „Debrecenben még alig volt fogalma a városi és falusi élet közötti különbségről, a magyarság helyzetéről, a kor szociális kérdéseiről. Még nem tudta önmagát, a költőt különválasztani a világtól, az általános vélekedés és magatartás sodrában úszott, és még nem tudta, hogy a költő szava különvélemény.”²⁵ Már most kérdés, hogy az aktuális versíró autentikus életet él-e? Egy kissé fölényesen, de vágyakozva gondol régebbi, naiv, igénytelen önmagára, de megbocsátó mosolygással. A költői pozíció, a felettes én intellektuális hangja kétségtelenül öntudatos, távlatot és tapasztalatot sugall, a megszüntetve megőrzés bölcsességét.

Igen, ez már az autentikus létmód, a személyiség kiharcolt szabadság-állapota, amely azonban ambivalens létállapot, mert egyrészt ára volt, ráment az egészsége, másrészt minden döntést magának kellett meghoznia, egyedül maradt. A művész már kész, de nem boldog. Sőt: „Engem egy nagy átok borít.” Ez a kijózanodás pillanata. Hogy mi az az „egy” nagy átok, arról könyvterjedelmű találgatásokba lehetne bonyolódni, most csak annyit, hogy én-tudatának ez a

23 Villamos csak 1911-től jár Debrecenben! Lásd: Simonyi Alfonz: *A debreceni „lóvasúttól” a villamosig*. In.: Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve. XXVII. 2000. 175-209.

24 Vezér Erzsébet: *Ady Endre alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp. 1968. 32.

25 Schöpflin Aladár: *AdyEndre*. Bp. 1934. 10-11.

nyugtalanító sötét foltja már debreceni korszakában is megvolt.²⁶ Király István meghasonlott komorságú, tragikus emlékezésként aposztrofálja a verset: „Az eltévedt ember belső ellentmondásossága tükröződött ebben az ellentmondásban, egyet jelentett itt az igényes élet s a magányba vesző, átokkal sújtott lét; a csóddel, a bukással, a reménytelenséggel azonosult az emberi nagyság...”²⁷ Bár régi önmagát keresni érkezett Debrecenbe, végül nem óhajt a fantomkamasszal „szemtől szembe” találkozni, kitér a szerepek szembesítése elől. Az ütköztetés elhagyása sokat sejtetően utal a vers beszélőjének idegállapotára, s mint esztétikai hatásforma artikulálódik. E kitérésben már benne van az „Én, beteg ember, csupán csak várok” tépettsége, enerváltsága.

Felettebb érdekes Gyulás Pál közelítése a költeményhez. „Igaza van-e a költőnek, midőn debreceni éveire visszpillantva így idézi fantom-kamasz alakját?” – teszi fel a kérdést, majd a 3. és 4. versszak idézése után így válaszol: „A költő, mikor ezt a verset írta, a pillanat hatása alatt állott. E versnek lehet költői igazsága, benne lehet a pillanat igazsága, de nincs benne irodalomtörténeti igazság. A debreceni Adyban adva vannak a későbbi Ady pszichológiai keretei. (...) Ady mint művész Debrecenben még le volt fojtva, a lelki kerete már kész, de ellenáll az Anyag, hiányzik a művészi felszabadulás. A debreceni Ady: a lefojtott Ady.”²⁸ Ez az aspektus ellentmondásban van Ady versbeli önértékelésével, azt sugallja, hogy a szövegértelmező jobban érti a költőt, mint az önmagát. Ez a hermeneutikai diszciplína szerint egyáltalán nem lehetetlen, sőt szükségszerű.

* * *

Kilépve a vers szövegéből, lélektanilag is érthetetlen lenne, hogy valakit meghívunk vendégszereplésre, s az jól „beolvas” a házigazdá(k)nak. Egy ilyen szituáció feltételezése még akkor is nonszensz, ha tudjuk, hogy Ady harcias életstratégiát követett, s nem állt tőle távol a kíméletlenségig őszinte szókimondás. Akárhogy is, a vers a maga könnyed és mégis elmélyedő alapötletével, finom érzelmességével nem tévesztette el hatását, kivált a debreceni közönség előtt, amelynek soraiban bizonyára nem kevesen voltak, akik még emlékeztek a kilenc-tíz évvel azelőtti kezdő újságíróra. „Az a konzervatív polgári közönség, amely hűségesen eljárta a Csokonai Körbe, és most kíváncsian és idegenkedve, inkább fejcsóválva, mint tapsra készen leshette, hogy is fog bemutatkozni a kiátkozott, hitetlen és hazafiatlan modern költő. Ez a közönség bizonyára kelleme-sen volt meglepve, amikor először a maga városának a gyöngéd, szeretettel teli emlegetését hallotta, aztán egy bűnbánattal telt fohászkodást (...) Mindent ösz-szevéve megállapíthatjuk, hogy Ady nem megbotránkoztatni, hanem inkább

26 Gondoljunk az *Ismeretlen átok* c. versére: „Engem megfogott egy / Ismeretlen átok.”

27 Király István: *Ady Endre*. II. Bp. 1970. 373.

28 Gyulás Pál: *Gondolatok Ady emléktáblája előtt*. Debreczeni Szemle, 1932. /5. 178-82.

megnyerni akarta a vidéki polgári közönséget. Anélkül, hogy önmagát megtagadta volna”.²⁹

Ez minden bizonnyal így volt! A lokálpatrióta, vidéki kisebbségünkben sértődésre hajlamos egykori debreceni lapok bizonyára felszisszennek, ha a várost fricska érte volna. A lelkes beszámolók azonban ennek épp ellenkezőjéről tanúskodnak. Igaz, egyik referáda sem vállalkozott az egyes versek értelmezésére, csak általános méltatással szolgált. Ilyenformán: „Ady Endre öt költeményt olvasott fel. Mind az öt tipikus képviselője Ady költészetének, annak a szuggesztív erejű, új érzések tüzetől áthatott, csudálatos finom muzsikájú magyar költészetnek, mely egy végtelenül szenzitív magyar lélek kincses mélyén fakadt.”³⁰ „Magas szárnyalatú, és mély értelmű költeményeit a megjelentek valószínűleg tapsorkánnal honorálták.”³¹ „Ezelőtt évekkel itt Debrecenben volt egyszerű újságíró, s akkor eltűnt közülünk, hogy ismét visszatérjen hozzánk. S amit elvitt innen, visszahozta ismét: szívének melegét, sejtéses intuícióit, művészi nagy aspirációit s költői fényes álmait megcsillantotta előttünk.”³² „... a debreceni közönség finom érzékéről tett tanúságot, hogy ezt a nem mindennapi s nem mindenkinek hozzáférhető poétát élvezni s megérteni tudta.” A beszámoló kivált két verset emeli ki, *A Maradandóság városában* nincs köztük.³³

A lapok arról is hírt adtak, hogy az est után a Csokonai Kör Ady tiszteletére társasvacsorát rendezett az Angol Királynő szálló éttermében. „A társasvacsorán a város úri társaságainak színe-java megjelent. A fiatal író legutóbbi sikere alkalmából zajosan ünnepelték a jelenvoltak, akik egyébként kedélyes hangulatban a késő éjjeli órákig együtt maradtak.”³⁴

---

29 Kardos Pál: *A Nyugat debreceni kapcsolatai*. In.: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1979. 74.

30 *A Csokonai Kör felolvasó ülése. Ady Endre Debrecenben*. Debreczen, 1908. febr. 27. 4-5.

31 *A Csokonai Kör felolvasó ülése. Ady Endre Debrecenben*. Debreczeni Független Újság, 1908. febr. 27. 4.

32 *A Csokonai Kör ülése*. Debreczeni Reggeli Újság, 1908. febr. 27. 2.

33 *A Csokonai-kör felolvasó ülése*. Debreczeni Újság, 1908. febr. 27. 4.

34 *Ady Endre ünneplése*. Debreczeni Független Újság. 1908. febr. 27. 4.